

Київський університет імені Бориса Грінченка

АКТАЄВА МАРІАННА ГАССАНІВНА

УДК 159.922.7/.8 (043.3)

**ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ
ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ЮНАЦЬКОМУ
ВІЦІ**

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ – 2017

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Національному авіаційному університеті.

Науковий керівник:

доктор психологічних наук, професор
Помиткіна Любов Віталіївна,
Національний авіаційний університет,
завідувач кафедри авіаційної психології.

Офіційні опоненти:

доктор психологічних наук, професор
Ямницький Вадим Маркович,
Рівненський державний гуманітарний
університет,
завідувач кафедри практичної психології та
психотерапії;

кандидат психологічних наук, доцент,
Савицька Ольга Вікторівна,
Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка,
доцент кафедри психології освіти.

Захист відбудеться 25 квітня 2017 року о 10.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.133.04 у Київському університеті імені Бориса Грінченка за адресою: 04053, м. Київ, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Київського університету імені Бориса Грінченка за адресою: 04212, м. Київ, вул. Маршала Тимошенка, 13-Б.

Автореферат розісланий « ____ » березня 2017 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л. І. Подшивайлова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Соціально-економічні та політичні трансформації в Україні ставлять перед вітчизняною системою вищої освіти нові завдання стосовно формування громадянської відповідальності у студентській молоді. Існує пряма залежність між організацією громадянського суспільства й ступенем його відповідальності за те, що відбувається в державі: чим вищий рівень громадянської відповідальності кожного, тим вища громадянська відповідальність суспільства в цілому. Дослідження феномену громадянської відповідальності як особливого психологічного та соціального утворення зумовлено необхідністю сьогодення, що вимагає розробки та детального обґрунтування формування громадянської відповідальності молоді. Основні якості людини як члена держави та суспільства закладаються під час навчання в системі освіти, де продовжується формування громадянської відповідальності особистості. Найбільшою мірою питання формування громадянської відповідальності стосується студентства як активної групи населення. Розуміння процесів формування громадянської відповідальності у юнацькому віці потребує глибоких психологічних досліджень, зокрема виявлення психологічних чинників, що впливають на цей процес.

Теоретичний аналіз наукової літератури з проблеми громадянської відповідальності особистості показав, що більшість учених робить акцент на феномені відповідальності як морально-етичної якості, як форми прояву локус-контролю, як професійної якості та як певної властивості особистості (Б. Г. Ананьєв, І. Д. Бех, М. В. Савчин та ін.).

Витоки категорії «громадянська відповідальність» беруть свій початок від узагальнюючої дефініції «відповідальність особистості», яку досліджували зарубіжні та вітчизняні вчені. Зроблено акцент на вивченні внутрішньої відповідальності як важливої основи морального розвитку людини (Ж. Піаже); розмежовано відповідальність на ретроспективну (відповідальність за виконану дію) та перспективну – відповідальність за те, що потрібно зробити (С. Л. Рубінштейн); проаналізовано еволюцію відповідальності та виокремлено її сутнісні ознаки (справедливість, пунктуальність, чуйність, наполегливість, сміливість тощо) (К. К. Муздибаєв); розроблено теорію відповідальності, у якій розглядається її взаємозв'язок з ініціативою як певною формою активності суб'єкта, обґрунтовується ідея добровільності, самодисципліни, самостійності (К. О. Абульханова-Славська); виокремлено структуру відповідальності, подано відповідальність в навчально-виховному, психологічному та політичному аспектах (М. В. Савчин).

Проблема громадянської відповідальності і, зокрема, психологічних чинників її формування у юнацькому віці зумовлена віковими особливостями даного періоду. У дослідженнях вчених (Б. Г. Ананьєв, І. Д. Бех, Л. В. Помиткіна, О. В. Савицька, С. О. Ставицька, В. М. Ямницький) юнацький вік визначається сенситивним періодом для формування та розвитку громадянської відповідальності й опосередковується поєднанням зовнішніх (соціальних) і внутрішніх (психологічних) умов, які спонукають особистість до активного самопізнання, пошуків, виборів і реалізації у власному життєвому просторі.

Аналіз теоретико-методологічних джерел з досліджуваної проблеми засвідчив відсутність єдиної думки вчених щодо визначення психологічних чинників формування громадянської відповідальності у юнацькому віці. Не дивлячись на дослідження окремих складових відповідальності студентства – зокрема, політико-ідеологічного та етносоціального її аспектів – досі не було здійснено спроб емпіричної експлікації психологічних чинників власне громадянської відповідальності. Попри її різнобічне вивчення з позицій філософії, педагогіки, вікової психології, соціології, залишається нерозкритим психологічний зміст чинників громадянської відповідальності. Сучасні дослідники (М. В. Савчин, О. Є. Фурман) презентують громадянську відповідальність як якість особистості, що характеризується прагненням і вмінням оцінювати свою поведінку з точки зору користі чи шкоди для суспільства, узгоджувати свої вчинки з вимогами суспільства, нормами, законами та співвідносити свої потреби з реальними можливостями.

Отже, важливого теоретичного і прикладного значення набуває поглиблене вивчення сутності та структури громадянської відповідальності у юнацькому віці, обґрунтування чинників, критеріїв, показників формування громадянської відповідальності особистості студента юнацького віку. Вищезазначені аспекти зумовили вибір теми дисертаційного дослідження **«Психологічні чинники формування громадянської відповідальності у юнацькому віці»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано в 2010-2016 рр. в межах комплексної науково-дослідної теми кафедри авіаційної психології і кафедри політології та соціальних технологій Національного авіаційного університету «Теоретичні та практичні проблеми модернізації соціальної сфери України» (протокол № 14 від 12.01.13 р.). Тему дисертації затверджено вченою радою Національного авіаційного університету (протокол №6 від 28.05.2014 р.) та узгоджено в бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 7 від 27.10.2015 р.).

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити психологічні чинники формування громадянської відповідальності у юнацькому віці.

Завдання дослідження:

1. Здійснити теоретико-методологічний аналіз проблеми громадянської відповідальності особистості, визначити психологічний зміст поняття «громадянська відповідальність», описати особливості її формування у юнацькому віці та побудувати психологічну модель громадянської відповідальності особистості.

2. Емпірично дослідити рівень розвитку громадянської відповідальності у студентів юнацького віку, виявити особливості її формування у студентів різних регіонів України.

3. Обґрунтувати психологічні чинники формування громадянської відповідальності у юнацькому віці.

4. Розробити та експериментально перевірити програму психолого-педагогічного супроводу формування громадянської відповідальності у студентів юнацького віку.

Об'єкт дослідження – громадянська відповідальність особистості.

Предмет дослідження – психологічні чинники формування громадянської відповідальності у юнацькому віці.

Теоретико-методологічну основу дослідження склали: концептуальні положення особистісно-орієнтованого (Г. О. Балл, І. Д. Бех, М. Й. Боришевський, У. Джеймс, С. Д. Максименко, Г. Олпорт, В. Г. Панок, Г. К. Радчук, В. В. Рибалка, К. Р. Роджерс, М. В. Савчин, та ін.); структурного (Б. С. Братусь, А. Н. Леонт'єв, В. А. Петровський, М. М. Сперанський), системного (Б. Г. Анан'єв, Г. С. Костюк, С. Д. Максименко, К. К. Муздибаєв, В. Ф. Сафін), аксіологічного (М. Й. Боришевський, Е. Левінас, В. П. Тугаринов), аксіоматичного (М. О. Кияшко, Л. І. Подшивайлова); діяльнісного (А. В. Купавцев, І. Фіхте) підходів до проблеми становлення та розвитку особистості та індивідуальності (О. П. Сергеєнкова); психологічні підходи до гуманізації професійної підготовки (Г. О. Балл, О. І. Бондарчук, Н. В. Володарська, Ж. П. Вірна, Л. М. Карамушка, А. Маслоу, В. О. Моляко, Н. А. Побірченко, О. В. Савицька, В. В. Рибалка, І. В. Томажевська, В. А. Семиченко, М. І. Томчук, Н. В. Чепелева, В. І. Юрченко та ін.); положення про вікові закономірності розвитку (Л. С. Виготський, Я. О. Гошовський, В. В. Давидов, Д. Б. Ельконін), положення про відповідальність як системоутворюючий параметр життєтворчої активності особистості (В. М. Ямницький).

Методи дослідження. Для досягнення мети та реалізації завдань було використано комплекс методів: *теоретичні* – аналіз, синтез, узагальнення, систематизація, порівняння для розкриття сутності та визначення базових понять досліджуваної проблеми, структурування, моделювання для розробки моделі громадянської відповідальності особистості та виявлення психологічних чинників її формування; *емпіричні* – спостереження, анкетування, бесіда, інтерв'ю, психодіагностичні методики для вивчення рівнів та особливостей формування громадянської відповідальності, констатувальний та формувальний експерименти для вивчення особливостей громадянської відповідальності у юнацькому віці, методи активного психологічного впливу – методи психологічного тренінгу та психологічної консультації для здійснення формувального впливу на громадянську відповідальність у студентів; *кількісної обробки даних* – визначення середніх значень, відсоткових співвідношень, встановлення типу розподілу даних показників громадянської відповідальності за допомогою критерію Колмогорова-Смірнова, кореляційний аналіз за допомогою коефіцієнта кореляції Спірмена та Пірсона для виявлення взаємозв'язків між показниками громадянської відповідальності, порівняльний аналіз за допомогою критерію t-Ст'юдента, u-Манна-Уїтні для виявлення відмінностей, порівняння між показниками громадянської відповідальності у студентів за трьома регіонами та визначення ефективності формувального експерименту, множинний регресійний аналіз (обробка виконана за допомогою комп'ютерного пакету статистичних програм MS-Excel та SPSS – версія 22) для визначення психологічних чинників громадянської відповідальності у студентів юнацького віку. Отримані дані підлягали кількісному аналізу з подальшою їх якісною інтерпретацією та змістовим узагальненням середнього арифметичного значення.

Експериментальна база дослідження. Дослідження проводилося упродовж 2010-2016 років. У дослідженні взяли участь 128 студентів Львівського

національного університету імені Івана Франка (2-4 курси фізичного факультету), 120 студентів Луганського національного університету імені Володимира Даля (2-4 курси факультету природничих наук) та 136 студентів Національного авіаційного університету м. Києва (2-4 курси Гуманітарного інституту). Загальна кількість досліджуваних – 384 студенти у віці від 19 до 25 років. Окремо для поглибленого аналізу емпіричних даних було виокремлено 60 досліджуваних, з яких було сформовано експериментальну та контрольну групи (n=60, 2 групи по 30 осіб).

Наукова новизна та теоретичне значення одержаних результатів полягає в тому, що: *вперше* визначено поняття громадянської відповідальності особистості як сукупність особистісних якостей людини, що на основі синтезу психічних функцій забезпечує суб'єктивне сприйняття навколишнього світу, вибудову ціннісно-сислової сфери, цілей, мотивів, емоційного ставлення до громадянського обов'язку, вольову саморегуляцію та вибір шляхів саморозвитку; обґрунтовано психологічну модель громадянської відповідальності особистості, що включає психологічні механізми (ідентифікації, менталізації, цілепокладання, персоналізації, персоніфікації та рефлексії), структурні компоненти (когнітивний, емоційно-мотиваційний, поведінково-вольовий, морально-духовний); визначено регіональні та вікові особливості громадянської відповідальності студентів юнацького віку (розвиток ідентичності, прагнення до саморозвитку, розвиток рефлексії); обґрунтовано критерії та показники громадянської відповідальності у юнацькому віці (громадянська обізнаність, смисложиттєві цінності, почуття впевненості та надійності, почуття довіри до громади, мотивація до дії та ін.); визначено провідні психологічні чинники (радикальність, гнучкість (дипломатичність), емоційна стійкість, самостійність, інтелект (абстрактне мислення), врівноваженість, вибір життєвої позиції); *удосконалено* діагностичний інструментарій вивчення громадянської відповідальності особистості студентів юнацького віку, форми (навчання у ВНЗ, волонтерство) і методи (психологічний тренінг, індивідуальне консультування) її формування у студентів юнацького віку; *подальшого розвитку набули* загально-теоретичні уявлення про процес формування громадянської відповідальності у юнацькому віці.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у розробці програми психолого-педагогічного супроводу, що спрямована на формування громадянської відповідальності у юнацькому віці та може використовуватися викладачами вищих навчальних закладів. Авторський експериментальний діагностичний опитувальник «Громадянська відповідальність» може бути використано викладачами та кураторами академічних груп у процесі вивчення особливостей громадянської відповідальності студентів, а також під час психологічного консультування студентської молоді. Використання результатів дисертації може доповнювати курс лекцій педагогічної, соціальної та вікової психології, соціальної роботи та політології для студентів навчальних закладів різних рівнів акредитації.

Результати дисертаційного дослідження **впроваджено** в освітній процес Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка (довідка № 4195/01-55/28 від 03.11.2015 р.); Рівненського державного гуманітарного університету (довідка № 269 від 16.12.2015 р.); інженерно-фізичного факультету

Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» (довідка № 3/1100 від 12.02.2016 р.); Національного університету «Києво-Могилянська академія» (довідка № 13/185 від 16.02.2016 р.); Національного авіаційного університету (акт про впровадження дисертаційного дослідження від 14.04.2016 р.).

Апробація результатів дослідження. Результати дисертаційної роботи було представлено на *Міжнародних науково-практичних конференціях*: «Політ. Сучасні проблеми науки» (Київ, 2011; 2012; 2015), «Наука: вчора, сьогодні, завтра» (Горловка, 2012), «Гармонізація культурно-освітнього простору вищої школи: соціально-педагогічні аспекти» (Мелітополь, 2014), «Методи і технології соціальної психології та психотерапії в умовах сучасного суспільства» (Київ, 2014), «Соціалізація та ресоціалізація особистості в умовах сучасного суспільства» (Київ, 2014), «Міжнародна освіта: стан та перспективи розвитку» (Київ, 2015); *Всеукраїнських науково-практичних конференціях*: «Дослідження молодих учених у контексті розвитку сучасної науки» (Київ, 2011), «Психологічні проблеми сучасності» (Львів, 2012), звітних науково-практичних конференціях викладачів та молодих науковців (2009-2012 р.р.) і засіданнях кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету.

Публікації: Основні результати дослідження висвітлено в 15 одноосібних публікаціях, з яких 5 – у наукових фахових виданнях України в галузі психології, 1 – у періодичному науковому фаховому виданні іноземної держави.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел, що налічує 313 найменувань (з них 20 – іноземною мовою) та 9 додатків на 48 сторінках. Загальний обсяг дисертації становить 263 сторінки. Основний зміст викладено на 190 сторінках. Робота містить 31 таблицю та 2 рисунки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність досліджуваної проблеми, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, методи; розкрито методологічні та теоретичні засади дослідження, висвітлено наукову новизну і практичне значення дисертаційної роботи; наведено відомості про впровадження й апробацію результатів дослідження, їх висвітлення у публікаціях, представлено дані щодо структури й обсягу дисертації.

У першому розділі **«Теоретико-методологічні засади громадянської відповідальності особистості студента юнацького віку»** здійснено теоретичний аналіз й узагальнення наукових праць з проблеми громадянської відповідальності особистості; висвітлено основні наукові підходи; визначено особливості формування громадянської відповідальності у юнацькому віці; обґрунтовано психологічну модель громадянської відповідальності особистості.

Теоретико-методологічний аналіз проблеми формування громадянської відповідальності особистості дозволив встановити, що категорія «відповідальність» входить у понятійний апарат багатьох галузей знань – філософії, психології, соціології, етики, права, педагогіки та ін.

Теоретичний аналіз наукової літератури дозволив виокремити основні психологічні підходи до вивчення проблеми громадянської відповідальності: структурний (Б. С. Братусь, О. М. Леонтьєв, В. А. Петровський, М. М. Сперанський) системний (Б.Г. Ананьєв, Г.О. Балл, Л.С.Виготський, Г.С.Костюк, К. К. Муздибаєв, В. Ф. Сафін), аксіологічний (М. Й. Боришевський, Е. Левінас, В. П. Тугаринов), особистісно-орієнтований (І. Д. Бех, У. Джеймс, С. Д. Максименко, Г. Олпорт, В. Г. Панок, Г. К. Радчук, В. В. Рибалка, К. Р. Роджерс, М. В. Савчин, та ін.), діяльнісний (А. В. Купавцев, І. Фіхте). Узагальнення їх основних принципів надало змогу визначити провідним особистісно-орієнтований підхід, сутність якого полягає в забезпеченні особистістю розуміння та прийняття власного «Я», закріплення тенденції до актуалізації внутрішніх потенціалів, їх самореалізації та утвердження власних досягнень особистості. До основних вихідних положень цього підходу віднесено: принцип самоактуалізації, за яким кожна молода людина має задовольнити потребу постійного руху вперед; принцип індивідуальності – врахування індивідуальних та особистісних особливостей у подальшому розвитку; принцип суб'єктності, за яким юнаки та дівчата можуть стати справжніми суб'єктами життєдіяльності; принцип вибору – забезпечення волі вибору юнацтвом життєвої мети, змісту і засобів навчання, поведінки та власної життєвої позиції у соціумі; принцип творчості та успіху – стимулює процеси самовдосконалення та саморозвитку; принцип довіри та підтримки – забезпечує віру у свої можливості й довіру до навколишнього оточення.

Громадянська відповідальність визначається вченими як якість особистості, що характеризується прагненням і вмінням оцінювати свою поведінку з точки зору користі чи шкоди для суспільства, яка порівнює свої вчинки з вимогами суспільства, нормами, законами та співвідносить свої потреби з реальними можливостями (Г. О. Балл, К. К. Муздибаєв, М. В. Савчин). Розроблена теорія громадянської відповідальності, у якій розглядається її взаємозв'язок з ініціативою як певною формою активності суб'єкта, обґрунтовується ідея добровільності, самодисципліни, самостійності (К. О. Абульханова-Славська). Громадянська відповідальність розглядається в навчально-виховному, соціально-психологічному та політичному аспектах (М. В. Савчин). Аналізується еволюція громадянської відповідальності та вказується соціальність цього явища, виокремлюються його сутнісні ознаки (справедливість, пунктуальність, чуйність, наполегливість, сміливість тощо) (К. К. Муздибаєв).

Поняття «громадянська відповідальність» визначено як структурне утворення, що є сукупністю особистісних якостей людини, які на основі синтезу психічних функцій забезпечують суб'єктивне сприйняття навколишнього світу, вибудову ціннісно-сміслової сфери, цілей, мотивів, емоційного ставлення до громадянського обов'язку, вольову саморегуляцію та вибір шляхів саморозвитку.

До структури громадянської відповідальності вчені (Г. О. Балл, М. В. Савчин, О. Є. Фурман) відносять наступні компоненти: когнітивний – забезпечує усвідомлення особистістю предмета відповідальності й пов'язаний з моральною свідомістю; емоційно-мотиваційний – виявляється у певних психічних станах особистості, переживаннях, почуттях, що виникають під впливом ставлення до прийнятих у мікросередовищі етичних норм, принципів, потреб тощо; поведінково-

вольовий – контролює систему дій та вчинків людини, що дають змогу виконувати обов'язки, вимоги, завдання та обирати власну позицію стосовно інших осіб, груп людей, подій та самого себе тощо; морально-духовний – забезпечує формування в особистості моральної свідомості й самосвідомості, розвиває здатність до моральної саморегуляції.

Громадянська відповідальність характеризується смисложиттєвими цінностями, почуттям впевненості та надійності, громадянською обізнаністю, почуттям довіри до громади, мотивацією до дії, розвиненим почуттям відповідальності, вольовою саморегуляцією, активною життєвою позицією та прагненням до саморозвитку. Формування громадянської відповідальності відбувається за механізмами ідентифікації, менталізації, цілепокладання, рефлексії, персоналізації та персоніфікації (Б. Г. Ананьєв, А. В. Петровський, В. О. Сухомлинський та ін.).

Аналіз вікових особливостей формування громадянської відповідальності показав, що найбільш чутливим віком для її становлення є, переважно, юнацький вік (16-25 років), що характерно для студентства (Л. І. Божович). Юнацький вік розглядається вченими як важливий у процесі становлення особистості та формування зрілої відповідальності (Л. С. Виготський, В. П. Прядейн, М. В. Савчин). До вікових особливостей громадянської відповідальності студентів відносять потребу в саморозвитку та становлення власної ідентичності (Р. М. Грановська, Е. Еріксон, І. С. Кон та ін.).

У теоретичному аспекті до основних психологічних чинників громадянської відповідальності вчені відносять: внутрішні (усвідомлення цінності власної життєвої орієнтації та сенсу життя, мотивація досягнень, почуття громадянського обов'язку, усвідомлення загальної інтернальності, сила волі для саморегуляції вчинків, самовладання, рефлексія власних ідеалів, цінностей, прагнення до саморозвитку та розвитку власної громадянської відповідальності та ін.); зовнішні (об'єктивні труднощі завдань, доручень, обов'язків; значущість предмета відповідальності для інших людей; зовнішній контроль).

На основі виокремлення структурних компонентів громадянської відповідальності, визначених вікових особливостей, уточнених психологічних механізмів та обґрунтованих теоретичних психологічних чинників розроблено психологічну модель формування громадянської відповідальності у юнацькому віці. В основі розробленої моделі (рис. 1) перебуває особистість студента з її віковими, психологічними, індивідуальними характеристиками. Модель містить основні компоненти громадянської відповідальності (когнітивний, емоційно-мотиваційний, поведінково-вольовий, морально-духовний) з їх ключовими характеристиками; провідні механізми (ідентифікації, менталізації, цілепокладання, персоналізації, персоніфікації та рефлексії як загального механізму дії, що необхідна студентам для переосмислення своєї внутрішньої сутності, як спрямування пізнання молодої людини на себе, як оцінка своїх якостей і станів); психологічні чинники, що здійснюють вплив на компоненти громадянської відповідальності.

Рис. 1. Психологічна модель громадянської відповідальності особистості

Окреслені теоретико-методологічні положення стали основою для побудови емпіричного дослідження, що спрямоване на визначення психологічних чинників формування громадянської відповідальності студентів юнацького віку.

У другому розділі **«Емпіричне дослідження громадянської відповідальності у юнацькому віці»** висвітлено організаційно-методичні засади діагностичного дослідження громадянської відповідальності студентів за окремими компонентами та показниками, подано аналіз отриманих результатів, виявлено рівні (високий, середній, низький) громадянської відповідальності студентів юнацького віку, визначено психологічні чинники, які впливають на формування громадянської відповідальності у юнацькому віці.

Емпіричне дослідження громадянської відповідальності студентів здійснювалося у 2010-2013 роках. Проведено порівняльний аналіз показників за трьома регіонами. У дослідженні взяли участь 128 студентів із Львівського національного університету імені Івана Франка (2-4 курси фізичного факультету), 120 студентів Луганського національного університету імені Володимира Даля (2-4 курси факультету природничих наук) та 136 студентів Національного авіаційного університету м. Києва (2-4 курси Гуманітарного інституту). Загальна кількість досліджуваних – 384 студенти у віці від 19 до 25 років.

Використано комплекс психодіагностичних методик: «Тест смисложиттєвих орієнтацій (СЖО)» (Д.О.Леонтьєв) та авторський експериментальний діагностичний опитувальник «Громадянська відповідальність» для дослідження когнітивного компонента громадянської відповідальності, «Тест особистісної зрілості» (Ю.Гільбух) для дослідження емоційно-мотиваційного компонента, «Рівень суб'єктивного контролю» (Дж.Роттер), «Методика дослідження вольової організації особистості» (модернізована М.С.Янцуром), «Діагностика рівня розвитку рефлексії» (А.В.Карпов) для дослідження поведінково-вольового компонента, «Діагностика реалізації потреби у саморозвитку» та авторський експериментальний діагностичний опитувальник «Громадянська відповідальність» для дослідження морально-духовного компонента, «Життєва позиція особистості» (Е.Берн), «Методика 16-факторного особистісного опитувальника» (Р.Б.Кеттелл (форма А) для визначення психологічних чинників громадянської відповідальності.

У відповідності до психолого-діагностичного інструментарію отримано емпіричні дані, що дозволили визначити рівні громадянської відповідальності студентів (високий рівень – max-98,7%, середній рівень – max- 69,4%, низький рівень – max-35,3%). Рівень показників когнітивного компонента відповідає низькому в студентів м. Київ (22,3%) та студентів м. Луганськ (21,1%), а в студентів м. Львів – середньому (48,0%). Аналіз емпіричних даних показав, що у студентів трьох регіонів показники емоційно-мотиваційного компонента знаходяться на середньому рівні (м. Київ – 55,4%, м. Луганськ – 52,4%, м. Львів – 57,5%). Показники поведінково-вольового компонента знаходяться на середньому рівні в респондентів м. Київ (53,8%) та м. Львів (54,8%), а в респондентів м. Луганськ на дещо нижчому рівні (35,0%), а морально-духовного – на низькому рівні (м. Київ – 28,5%, м. Луганськ – 21,5%, м. Львів – 29,7%). В цілому досліджувані з м. Луганськ та м. Київ за більшістю показників мають рівень громадянської відповідальності дещо нижчий у порівнянні зі студентами м. Львів.

Емпіричне дослідження показників когнітивного компонента громадянської відповідальності полягало у визначенні провідних смисложиттєвих цінностей студентів, а також у дослідженні громадянської обізнаності студентів. Вивчено емоційне ставлення та рівень громадянської обізнаності студентів щодо взяття на себе громадянської відповідальності, а саме: знання традицій рідного народу та власних прав і обов'язків, усвідомлення своєї приналежності до України, сформованість громадянської гідності та обов'язку, усвідомлення громадянських цінностей тощо. Порівняльний аналіз дав змогу виявити, що показник «Життєві цілі» вищий у студентів з м. Львів (рівні значимості 0,004 та 0,006); показник «Локус контролю – Я» більш виражений у студентів з м. Львів (рівні значимості 0,012 та 0,019). За емоційно-мотиваційним компонентом громадянської відповідальності у студентської молоді було виявлено наступні відмінності: показник «Почуття громадянського обов'язку» нижчий у студентів з м. Луганськ (рівні значимості 0,008 та 0,036). Емпіричне дослідження поведінково-вольового компонента громадянської відповідальності студентів юнацького віку встановило, що показник загальної інтернальності нижчий у юнацтва з м. Луганськ (рівень значимості 0,033); показник інтернальності у сфері здоров'я та хвороб вищий у студентів з м. Київ (рівні значимості 0,009 та 0,004), показник волі менш виражений у студентів з м. Луганськ (рівні значимості 0,048 та 0,047); показник самостійності менш виражений у студентів з м. Луганськ (рівні значимості 0,037 та 0,011); показник рішучості більш виражений у студентів з м. Львів (рівень значимості 0,039 та 0,007); показник ретроспективної рефлексії більш виражений у студентів з м. Львів (рівні значимості 0,008 та 0,014). Дослідженням морально-духовного компонента громадянської відповідальності студентів визначено рівень прагнення студентської молоді до розвитку громадянської відповідальності, зокрема, показник «прагнення до розвитку громадянської відповідальності» менш виражений у студентів з м. Луганськ (рівні значимості 0,028 та 0,014).

До особливостей формування громадянської відповідальності віднесено: вищу цілеспрямованість та здатність до планування майбутнього, наявність більш розвинених вольових характеристик та переважання ретроспективної рефлексії у студентів з м. Львів; підвищену цінність власного здоров'я для студентів з м. Київ; занижену зацікавленість брати відповідальність на себе за власні вчинки та поведінку найближчого оточення в юнаків та дівчат з м. Луганськ. При цьому, почуття громадянського обов'язку та відповідальність за власні вчинки у студентів з усіх трьох регіонів сформовані недостатньо.

На наступному етапі дослідження встановлено зв'язки між показниками окремих компонентів громадянської відповідальності студентів та можливими їх чинниками за допомогою кореляційного аналізу (критерії Пірсона та Спірмена). Отримані значущі зв'язки було використано для визначення провідних чинників громадянської відповідальності у студентів юнацького віку.

Для визначення психологічних чинників громадянської відповідальності у юнацькому віці було використано регресійний аналіз (див. табл. 1). Встановлено, що психологічними чинниками громадянської відповідальності студентів юнацького віку є: «радикальність» – чинить прямий вплив на показники емоційно-мотиваційного компонента «мотивація досягнень» (+0,437) та «життєва позиція»

(+0,357); «гнучкість, дипломатичність» – чинить прямий вплив на показник емоційно-мотиваційного компонента «життєва позиція» (+0,358); «самостійність» чинить прямий вплив на показник поведінково-вольового компонента «наполегливість» (+0,342) та обернений вплив на показник когнітивного компонента «загальний показник осмисленості життя» (-0,455);

Таблиця 1

Психологічні чинники формування громадянської відповідальності студентів
(після множинного регресійного аналізу)

Залежна змінна	Незалежна змінна	Бета-коефіцієнт
Мотивація досягнень	Радикальність	0,437
Життєва позиція	Оборонна життєва позиція	-0,512
	Гнучкість (дипломатичність)	0,358
	Радикальність	0,357
Наполегливість	Емоційна стійкість	0,443
	Самостійність	0,342
Загальний показник осмисленості життя	Самостійність	-0,455
	Врівноваженість	-0,447
Життєві цілі	Врівноваженість	-0,425
	Оборонна життєва позиція	-0,42
Процес життя	Інтелект (абстрактне мислення)	0,348
	Врівноваженість	-0,394
Локус контролю - Життя	Врівноваженість	-0,394
Інтернальність стосовно здоров'я і хвороб	Інтелект (абстрактне мислення)	0,45
	Конструктивна життєва позиція	0,329

«врівноваженість» чинить обернений вплив на показники когнітивного компонента «загальний показник осмисленості життя» (-0,447), «життєві цілі» (-0,425), «процес життя» (-0,394), «локус контролю – життя» (-0,394); «інтелект, абстрактне мислення» чинить прямий вплив на показники когнітивного компонента «процес життя» (+0,348) та поведінково-вольового компонента, «інтернальність стосовно здоров'я і хвороб» (+0,45); «емоційна стійкість» прямо впливає на показник поведінково-вольового компонента «наполегливість» (+0,443); «оборонна життєва позиція» – обернено впливає на показник емоційно-мотиваційного компонента «життєва позиція» (-0,512) та когнітивного компонента «життєві цілі» (-0,42); «конструктивна життєва позиція» прямо впливає на показник поведінково-вольового компонента «інтернальність стосовно здоров'я і хвороб» (+0,329).

У результаті проведеного емпіричного дослідження було встановлено, що громадянська відповідальність у студентів юнацького віку знаходиться на низькому та середньому рівні сформованості. Тому важливими є пошук оптимальних шляхів щодо її формування у юнацькому віці.

Зроблено висновок, що недостатній рівень громадянської відповідальності у юнацькому віці вимагає актуалізації дії визначених психологічних чинників у цілеспрямованій навчально-виховній роботі.

У третьому розділі «Програма психолого-педагогічного супроводу формування громадянської відповідальності у юнацькому віці» представлено авторську програму психолого-педагогічного супроводу формування громадянської відповідальності у юнацькому віці; обґрунтовано завдання, принципи, напрями та форми організації психолого-педагогічного супроводу формування громадянської відповідальності в умовах вищого навчального закладу; визначено ефективність програми психолого-педагогічного супроводу формування громадянської відповідальності у юнацькому віці.

Структура програми психолого-педагогічного супроводу містить психологічний тренінг, спрямований на розвиток громадянської відповідальності студентів; психологічне консультування, спрямоване на підтримку студентів у процесі виявлення власної відповідальності, тематичний відеолекторій, до якого включені науково-популярні та художні відеофільми, що сприяли збагаченню особистісного досвіду студентів у формуванні власної громадянської відповідальності; організація волонтерського заходу для студентів, що практично засвідчило сформованість громадянської відповідальності.

Формувальний експеримент, було проведено у 2014-2015 роках на базі Гуманітарного інституту Національного авіаційного університету за участю студентів 3-4 курсів. До участі у програмі психолого-педагогічного супроводу було залучено студентів з низьким та середнім рівнем громадянської відповідальності. За принципом добровільності було створено 2 групи учасників загальною кількістю 30 респондентів (по 15 осіб у групі). До контрольної групи було включено 30 студентів.

Методологічними засадами розробки психологічного тренінгу стали теоретичні положення та практичні напрацювання з проблем організації та проведення групових тренінгових занять у психокорекційній психології (С. Д. Максименка, Л. А. Петровської, К. Фопеля та ін.); психотерапії та консультуванні (О. Ф. Бондаренка, С. В. Васьківської, З. Г. Кісарчук, З. Фрейда, Т. С. Яценко та ін.).

Метою психологічного тренінгу було формування громадянської відповідальності шляхом використання впливу психологічних чинників на основні її компоненти. Програма психологічного тренінгу будувалася із врахуванням вікових особливостей юнацького віку та особливостей розвитку основних показників кожного компонента громадянської відповідальності, що сприяло зростанню мотивації студентів та їх зацікавленості у покращенні власних результатів стосовно сформованості громадянської відповідальності. Програма тренінгових занять розрахована на 30 год.; тренінгові заняття тривали 2-2,5 години (включаючи перегляд відеоматеріалу).

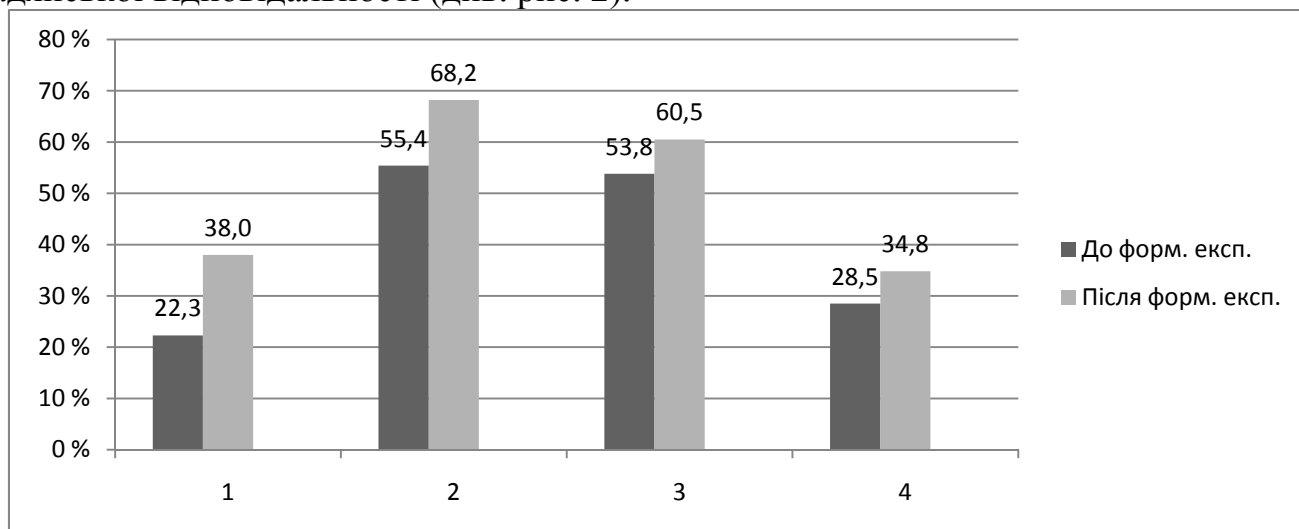
Індивідуальне психологічне консультування спрямовано на психологічну підтримку формування громадянської відповідальності студентів. Під час консультацій відбувалося обговорення тих хвилюючих ситуацій у житті юнаків та дівчат, які вони не наважувалися оприлюднювати у присутності учасників тренінгу. Найчастіше обговорювалися ситуації вибору та прояву громадянської відповідальності у міжособистісних стосунках. Можна підкреслити, що як дівчатам так і хлопцям не вистачає психолога-консультанта з питань відповідальної побудови

міжособистісних стосунків, пошуку шляхів виходу із конфліктних ситуацій та прояву відповідальної поведінки щодо власних вчинків та дій.

Перегляд науково-популярних та художніх фільмів з проблематики громадянської відповідальності сприяв розширенню світогляду студентів, рефлексії громадянської відповідальності та її порівнянню з конструктивними та деструктивними, відповідальними та безвідповідальними позиціями героїв відеофільмів. Найбільше враження на студентів справив фільм «Поводир», де доля одного з головних героїв завершується трагічно. У дискусії встановлено, що студентам властиво відстоювати власну думку та принципи, юнацтвом виражено готовність, що за свої погляди та переконання варто йти на ризик. При цьому студенти стверджували, що життя є найбільшою цінністю, а власною громадянською відповідальністю та принципами у критичних ситуаціях можна поступитися заради збереження людських життів.

В якості волонтерського заходу студентами за власної ініціативи було організовано відвідування Київського міського будинку дитини «Берізка», що є єдиним спеціалізованим закладом медико-соціальної реабілітації для дітей-сиріт та дітей, які залишилися без батьківського піклування, з органічними ураженнями нервової системи, ВІЛ/ СНІД хворих дітей. Студенти самостійно організували майстер-клас з вироблення паперових іграшок, підготували подарунки та провели розвивальні ігри для дітей.

У результаті проведеного формувального експерименту у студентів експериментальної групи були зафіксовані позитивні зміни в усіх компонентах громадянської відповідальності (див. рис. 2).

1 – когнітивний компонент, 2 – емоційно-мотиваційний компонент, 3 – поведінково-вольовий компонент, 4 – морально-духовний компонент.

Рис. 2. Динаміка показників громадянської відповідальності студентів експериментальної групи до та після проведення формувального впливу.

Найсуттєвіші зміни зафіксовано в когнітивному компоненті (з низького рівня 22,3% до середнього 38,0%), що пов'язано з усвідомленням студентами залежності успішної життєтворчості від сформованості власної громадянської відповідальності. Порівняння діагностичних даних, отриманих до та після проведення формувального експерименту, засвідчило, що студенти виявилися готовими до розвитку власної

громадянської відповідальності, а отже навчально-професійна діяльність, до якої залучені юнаки та дівчата, чинить суттєвий вплив на їх особистісне становлення, зумовлюючи важливість громадянських цінностей, знань, формуючи позитивне емоційне ставлення до саморозвитку та мотивуючи до вчинення відповідальних дій. Показники емоційно-мотиваційного компонента зросли з 55,4% до 68,2%. Рівень громадянської відповідальності у цьому напрямі є середнім, що пов'язано з відповідальним ставленням студентів до формування своїх цілей на майбутнє та бажанням керувати емоційною сферою життя. У поведінково-вольовому компоненті громадянської відповідальності відбулося підвищення діагностичних показників з середнього рівня (53,8%) до більш високого значення (60,5%) – це є позитивним результатом. Сам процес волевиявлення є дуже важливим і відповідальним у власному життєвому самовизначенні студентської молоді, оскільки дії, які молода людина чинить у власному житті, визначають успішність її життя в цілому. Значно підвищилися показники морально-духовного компонента громадянської відповідальності (з низького 28,5% до середнього 34,8%). Підвищення показників даного компоненту було для юнаків і дівчат не легким, так як саморозвиток передбачає здатність прагнути до формування власних цінностей, відповідальності, методів та засобів, що в майбутньому будуть використовувати студенти у процесі відповідальної життєдіяльності.

Виявлено наявність статистично значущих змін між показниками громадянської відповідальності у юнацькому віці експериментальної групи до та після проведення формувального експерименту за чотирма компонентами (показник асимптотичної значущості *Asymp. Sig* менше 0,05 (рівень $p \leq 0,05$). Це підтвердило ефективність програми психолого-педагогічного супроводу формування у студентів громадянської відповідальності.

За результатами формувального експерименту розроблено методичні рекомендації, в яких наголошується на необхідності об'єднання зусиль викладачів і кураторів академічних груп у мотивації студентів до розвитку власної громадянської відповідальності до формування життєвої компетентності, здатності свідомо та творчо окреслювати і здійснювати свій життєвий шлях у ході самостійного та ефективного вирішення різноманітних життєвих завдань. Результатом взаємодії куратора та викладача зі студентами є набуття юнацтвом соціального досвіду громадянської поведінки, формування ціннісних орієнтацій, розвиток індивідуальних громадянських якостей особистості. Формування громадянської відповідальності студентів вимагає використання кураторами спеціальних методів: переконання, стимулювання, оцінки та самооцінки.

Таким чином, успішність формування громадянської відповідальності у юнацькому віці досягається при налагодженій координованій взаємодії всіх учасників навчально-виховного процесу ВНЗ: студентів, викладачів, кураторів та адміністрації.

ВИСНОВКИ

Узагальнення теоретико-емпіричних результатів дослідження психологічних чинників формування громадянської відповідальності у юнацькому віці дає підстави зробити наступні висновки:

1. Здійснено теоретико-методологічний аналіз проблеми громадянської відповідальності особистості та виокремлено основні психологічні підходи до вивчення проблеми громадянської відповідальності: структурний, системний, аксіологічний, особистісно-орієнтований, діяльнісний. Провідним визначено особистісно-орієнтований підхід, сутність якого полягає в забезпеченні особистістю розуміння та прийняття власного «Я», закріплення тенденції до актуалізації внутрішніх потенціалів, їх самореалізації та утвердженні власних досягнень особистості.

Визначено психологічний зміст поняття «громадянська відповідальність» як структурне утворення, що є сукупністю особистісних якостей людини, які на основі синтезу психічних функцій забезпечують суб'єктивне сприйняття навколишнього світу, вибудову ціннісно-сислової сфери, цілей, мотивів, емоційного ставлення до громадянського обов'язку, вольову саморегуляцію та вибір шляхів саморозвитку.

Досліджено особливості формування громадянської відповідальності у юнацькому віці: потреба в саморозвитку та становлення власної ідентичності. Завдяки вказаним особливостям відбувається реалізація потреби в самоусвідомленні, зумовленої суперечностями між уявленнями про себе, що існували в ранній юності, прагненнями самоствердження, незалежності, пошуку реалістичного погляду на світ і себе.

Побудовано психологічну модель громадянської відповідальності особистості, що включає основні компоненти (когнітивний, емоційно-мотиваційний, поведінково-вольовий, морально-духовний) з їх ключовими характеристиками; провідні механізми (ідентифікації, менталізації, цілепокладання, персоналізації персоніфікації та рефлексії як загального механізму дії і необхідної студентам для переосмислення своєї внутрішньої сутності, як спрямування пізнання молодій людині на себе, як оцінка своїх якостей і станів); психологічні чинники, що здійснюють вплив на кожний компонент громадянської відповідальності.

2. Емпірично досліджено рівні громадянської відповідальності у студентів юнацького віку. Дослідження показало, що у студентів різних регіонів стан емоційно-мотиваційного компонента знаходиться на середньому рівні, а морально-духовного компонента на низькому рівні. Показники когнітивного компонента знаходяться на дещо нижчому рівні в студентів м. Київ та студентів м. Луганськ, а в студентів м. Львів на середньому рівні. Стан поведінково-вольового компонента знаходиться на середньому рівні в респондентів м. Київ та м. Львів, а в респондентів м. Луганськ на низькому рівні.

До особливостей формування громадянської відповідальності у студентів різних регіонів віднесено: більшу цілеспрямованість та здатність до планування майбутнього, наявність більш розвинених вольових характеристик та переважання ретроспективної рефлексії у студентів з м. Львів; підвищену цінність власного здоров'я для студентів з м. Київ, занижену зацікавленість брати відповідальність на себе за власні вчинки та поведінку найближчого оточення в юнаків та дівчат з м. Луганськ; почуття громадянського обов'язку та відповідальність за власні вчинки у студентів з трьох регіонів сформовано недостатньо.

3. Обґрунтовано психологічні чинники формування громадянської відповідальності у юнацькому віці та встановлено наступні: радикальність (чинить

прямий вплив на формування емоційно-мотиваційного компонента), гнучкість/дипломатичність (чинить прямий вплив на формування емоційно-мотиваційного компонента), емоційна стійкість (чинить прямий вплив на формування поведінково-вольового компонента), самостійність (чинить прямий вплив на формування поведінково-вольового компонента та зворотній вплив на формування когнітивного компонента), врівноваженість (чинить зворотній вплив на формування когнітивного), інтелект, абстрактне мислення (чинить прямий вплив на формування когнітивного та поведінково-вольового компонентів), оборонна життєва позиція (чинить зворотній вплив на формування емоційно-мотиваційного та когнітивного компонентів), конструктивна життєва позиція (чинить прямий вплив на формування поведінково-вольового компонента). Дані чинники домінують в особистісному розвитку та відображають ставлення студентів до власної громадянської відповідальності, ставлення до себе та до інших людей.

4. Розроблено та експериментально перевірено ефективність програми психолого-педагогічного супроводу формування громадянської відповідальності у студентів юнацького віку. Програма психолого-педагогічного супроводу включає психологічний тренінг, що спрямований на формування громадянської відповідальності студентів; психологічне консультування, що спрямоване на підтримку студентів у процесі виявлення власної відповідальності; тематичний відеолекторій, до якого включено науково-популярні та художні відеофільми, які сприяють збагаченню особистісного досвіду студентів у формуванні власної громадянської відповідальності; організація волонтерського заходу для студентів, що практично засвідчило сформованість громадянської відповідальності.

Підтверджено позитивні зміни в усіх компонентах громадянської відповідальності у студентів експериментальної групи. Найбільші зміни відбулися у когнітивному компоненті громадянської відповідальності, що пов'язано з усвідомленням студентами залежності успішної життєтворчості від сформованості власної громадянської відповідальності; у емоційно-мотиваційному компоненті показники зросли в межах середнього рівня, що пов'язано з відповідальним ставленням студентів до формування цілей на майбутнє та бажанням керувати емоційною сферою життя; у поведінково-вольовому компоненті показники також зросли в межах середнього рівня, що пов'язано з процесом волевиявлення, який є важливим і відповідальним у життєвому самовизначенні студентського юнацтва; у морально-духовному компоненті показники зросли з низького до середнього рівня – це пояснюється опосередкованим впливом усіх визначених чинників.

За результатами формувального експерименту розроблено методичні рекомендації, в яких наголошується на необхідності об'єднання зусиль адміністрації, викладачів і кураторів у мотивації студентів до розвитку власної громадянської відповідальності, до формування життєвої компетентності, здатності свідомо та творчо окреслювати й здійснювати свій життєвий шлях у ході самостійного та ефективного вирішення різноманітних життєвих завдань.

Здійснене дисертаційне дослідження не претендує на остаточне й вичерпне вирішення проблеми формування громадянської відповідальності у юнацькому віці. Доцільним є подальше розширення психологічної моделі громадянської відповідальності особистості, удосконалення методу виявлення рівня громадянської

відповідальності особистості, залучення до дослідження студентів інших спеціальностей та регіонів України, учнів старших класів загальноосвітніх навчальних закладів, а також вивчення особливостей громадянської відповідальності особистості у різних сферах життєдіяльності.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Котлярова М.В. Рівень суб'єктивного контролю як психологічний чинник громадянської відповідальності студентської молоді. / М.В. Котлярова // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» – Додаток 1 до Вип. 36, Том VI (66): Тематичний випуск «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору». – К.: Гнозис, 2015. – С. 173-184.

2. Котлярова М.В. Рівень вольової організації як чинник громадянської відповідальності студентської молоді. / М.В. Котлярова // Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України. – Київ; Ніжин: ПП Лисенко, 2015. – Том XI. – Психологія особистості. Психологічна допомога особистості. – Вип. 15. – С. 198-207.

3. Котлярова М.В. Особливості рефлексії студентами власної громадянської відповідальності. / М.В. Котлярова // Проблеми сучасної психології: збірник наукових праць ДВНЗ «Запорізький національний університет» та Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України / За ред. С.Д.Максименка, Н.Ф.Шевченко, М.Г.Ткалич. – Запоріжжя: ЗНУ, 2015. – №1 (7) – С. 105-111.

4. Котлярова М.В. Громадянська відповідальність як одна із основних детермінант особистісної зрілості у старшому юнацькому віці. / М.В. Котлярова // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Випуск 29: Збірник наукових праць. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. – С. 183-190.

5. Котлярова М.В. Соціально-психологічні основи формування соціальної відповідальності молоді. / М.В. Котлярова // Актуальні проблеми психології: Екологічна психологія: Збірник наукових праць За ред. С.Д.Максименка. – Т. 7. – Вип. 24. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2010. – С. 144-150.

6. Kotliarova M.V. Evolution of the civic responsibility in adolescence as a psychological problem. / M.V. Kotliarova // European Applied Sciences is in international, German/ English/ Russian language, peer reviewed journal and is published monthly. / ORT Publishing, Stuttgart, Germany. №7, 2014. – P. 41-44.

7. Котлярова М.В. Психологічний аспект міри відповідальності в просторі громадянської відповідальності молоді. / М.В. Котлярова // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В.М. Вашкевич. – К.: ВІР УАН, 2012. – Випуск 58 (№3). – С. 348-353.

8. Котлярова М.В. Досвід державних законопроектів у ракурсі нового погляду на питання громадянської відповідальності студентської молоді. / М.В. Котлярова // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Право». Випуск № 1000. Збірник наукових праць. – Харків: Вид-во ННУ ім. В. Н. Каразіна, 2012. – С. 338-342.

9. Котлярова М.В. Досвід державних законопроектів в ракурсі нового погляду на питання громадянської відповідальності студентської молоді. / М.В. Котлярова // Наука: вчера, сьогодні, завтра: матеріали XVII Міжнародної науково-практичної конференції по філософським, юридическим, педагогіческим, економіческим, психологіческим, соціологіческим и політическим наукам. – Горловка, 2012. – С. 113-120.

10. Котлярова М.В. Категорія «ініціативність» як основа формування громадянської відповідальності молоді. / М.В. Котлярова // Дослідження молодих учених у контексті розвитку сучасної науки: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (20 квітня 2011 р.) / МОН України, ГУОМ КМДА, Київськ. ун-т імені Бориса Грінченка та ін. / за заг. ред. Огнев'юка В.О. [редкол.: В.О. Огнев'юк, Л.Л. Хоружа, Н. М. Віннікова, Д.М. Бодненко]. – К.: Київськ. ун-т імені Бориса Грінченка, 2011. – С. 240-242.

11. Котлярова М. В. Відповідальність як особистісна психологічна характеристика молоді [Електронний ресурс] / М. В. Котлярова // Науково-практичне видання Національного медичного університету імені О.О. Богомольця. – 2012. – Режим доступу до ресурсу:

http://mmj.com.ua/wp-content/uploads/2015/04/spets_2_2012.pdf.

12. Kotlyarova M. Formation of the civic responsibility extent in students' young people. / M. Kotlyarova // B&M Publishing. Intellectual and moral values of the modern society. Science editor: A. Burkov. – San Francisco, California, 2013. – P. 90-94.

13. Котлярова М.В. Соціально-психологічні основи формування соціальної відповідальності молоді /М.В. Котлярова // Тези доповідей XI Міжнародної науково-практичної конференції студентів та молодих учених «Політ. Сучасні проблеми науки»: м. Київ, 6-7 квітня 2011 р., / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Нац. авіац. ун-т, редкол. М.С. Кулик та ін. – К.: НАУ, 2011. Т. 1. – С. 225.

14. Котлярова М.В Психологічний аспект міри відповідальності в просторі громадянської відповідальності молоді / М.В. Котлярова // Психологічні проблеми сучасності: Тези ІХ науково-практичної конференції студентів та молодих вчених. Львів, 29-31 березня 2012 року. – Т. 1. – Львів, 2012. – С. 107.

15. Котлярова М.В. Особливості рефлексії студентами власної громадянської відповідальності / М.В. Котлярова // ПОЛІТ. Сучасні проблеми науки. Гуманітарні науки: тези доповідей XV міжнародної науково-практичної конференції молодих учених і студентів, м. Київ, 8-9 квітня 2015 р., Національний авіаційний університет / редкол. М.С. Кулик [та ін.]. – К.: НАУ, 2015. – С. 83.

АНОТАЦІЇ

Актаєва М. Г. Психологічні чинники формування громадянської відповідальності у юнацькому віці. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. – Київський університет імені Бориса Грінченка, Київ, 2017.

Дисертаційне дослідження присвячено системному теоретико-експериментальному дослідженню психологічних чинників формування громадянської відповідальності у юнацькому віці. Визначено теоретичні підходи до вивчення громадянської відповідальності та обґрунтовано її структурні компоненти (когнітивний, емоційно-мотиваційний, поведінково-вольовий, морально-духовний), регіональні та вікові особливості (розвиток ідентичності, прагнення до саморозвитку, розвиток рефлексії), критерії та показники (громадянська обізнаність, смисложиттєві цінності, почуття впевненості та надійності, почуття довіри до громади, мотивація до дії тощо), рівні (низький, середній, високий), психологічні чинники (радикальність, дисциплінованість, гнучкість, емоційна стійкість, самостійність, самовладання, інтелект, врівноваженість, вибір життєвої позиції (конструктивної, оборонної) у юнацькому віці. Побудовано психологічну модель формування громадянської відповідальності у юнацькому віці. Розроблено, апробовано й доведено ефективність програми психолого-педагогічного супроводу з активізації впливу психологічних чинників на формування громадянської відповідальності у юнацькому віці й сформульовано психолого-педагогічні рекомендації щодо її ефективного впровадження в систему ВНЗ.

Ключові слова: юнацький вік, студенти юнацького віку, громадянська відповідальність, чинники формування громадянської відповідальності, особистісно-орієнтований підхід.

Актаева М. Г. Факторы формирования гражданской ответственности в юношеском возрасте. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 – педагогическая и возрастная психология. – Киевский университет имени Бориса Гринченко, Киев, 2017.

Диссертационное исследование посвящено системному теоретико-экспериментальному исследованию психологических факторов формирования гражданской ответственности в юношеском возрасте. Определены теоретические подходы (системный, аксиологический, деятельностный, структурный, личностно-ориентированный) к изучению гражданской ответственности и обоснованы ее структурные компоненты (когнитивный, эмоционально-мотивационный, поведенчески-волевой, морально-духовный), региональные и возрастные особенности (развитие идентичности, стремление к саморазвитию, развитие рефлексии как общего механизма действия и необходимой студентам для переосмысления своей внутренней сущности, как движение познания молодого человека себя, как оценка своих качеств и состояний), критерии и показатели (гражданская осведомленность, смысловые ценности, чувства уверенности и надежности, чувство доверия к обществу, мотивация к действию, воля, самостоятельность, стремление к саморазвитию и др.), уровни (низкий, средний, высокий), психологические факторы (радикальность, гибкость, эмоциональная устойчивость, самостоятельность, интелект, уравновешенность, выбор жизненной позиции (конструктивной, оборонной) в юношеском возрасте. Представлена психологическая модель формирования гражданской ответственности в юношеском возрасте. В основу модели включены компоненты гражданской ответственности с

их ключевыми характеристиками; ведущие механизмы и факторы, оказывающие влияние на каждый компонент гражданской ответственности. Разработана и экспериментально проверена эффективность программы психолого-педагогического сопровождения формирования гражданской ответственности у студентов юношеского возраста. Программа психолого-педагогического сопровождения включает психологический тренинг, направленный на формирование гражданской ответственности студентов; психологическое консультирование, направленное на поддержку студентов в процессе выявления собственной ответственности; тематический видеолекторий, в который включены научно-популярные и художественные видеофильмы, которые способствуют обогащению личностного опыта студентов в формировании гражданской ответственности; организация волонтерского мероприятия для студентов, которое практически показало сформированность гражданской ответственности. Представлены психолого-педагогические рекомендации по эффективному внедрению программы психолого-педагогического сопровождения формирования гражданской ответственности студентов в систему высших учебных заведений.

Ключевые слова: юношеский возраст, студенты юношеского возраста, гражданская ответственность, факторы формирования гражданской ответственности, личностно-ориентированный подход.

Aktaeva M. Psychological factors of formation civil responsibility in youthful age.
– Manuscript.

Dissertation for a Candidate of Science in Psychology, specialty 19.00.07 – Pedagogical and Age Psychology. – Borys Grinchenko Kyiv University, Kyiv, 2017.

Dissertation is devoted to theoretical and systematic experimental study of psychological factors in the formation of civil responsibility in youthful age. Determined the theoretical approaches to the study of civil liability and justified its structural components (cognitive, emotional and motivational, behavioral and volitional, moral and spiritual), regional and age-related features (identity development, the pursuit of self-development, development of reflection), criteria and indicators (civic awareness, the meaning of life values, a sense of confidence and reliability, a sense of trust in the society, the motivation for action, and others.), levels (low, medium, high), psychological factors (radicality, discipline, flexibility, emotional stability, dominance, independence, self-control, intelligence, balance, choice of position in life (structural, defense)) in adolescence. Conceptual psychological model of the formation of civil liability in older adolescence. Designed, tested and proved the effectiveness of the program of psychopedagogical support to strengthen the influence of psychological factors on the formation of civil liability in older adolescence and psychological and pedagogical formulated recommendations for its effective implementation in schools.

Keywords: youthful age, senior youthful age, civil responsibility, psychological factors of civil responsibility, personality-oriented approach.